

Vallasek Júlia

A SZÉKELY VERÉB

Mesterizős diákjaim olvassák Tamási Áron: *Erdélyi csillagok* című novelláját. Először találkoznak a szöveggel. Olvasás közben kuncognak, össze-összevonják a szemöldöküket. Kérdésekre, hogy milyennek tűnt a szöveg, több tétova válasz érkezik: érdekes, furcsa, ismerős, idegen, meg egy nyeglén odavetett „idegesítő”. Miért az? – kérdezek vissza. „Idegesítő, amiről szól, de roppant érdekes, ahogyan elmondja” – felel.

Az *Erdélyi csillagok* Tamási második, 1929-es novelláskötetének címadó darabja, egyértelműen program-írás. Olvasható balladisztikus hangú, drámai erejű írásnak a szerelem erejéről és a végzet hatalmáról. De ha úgy tetszik, olvasható úgy is, mint egyfajta reklám-szöveg, mégpedig az erdélyi gondolat, a transzszilvanizmus reklámja.

Megjelenésekor Tamási már népszerű, elismert író, nemcsak szűkebb hazájában, hanem az összmagyar irodalmi kánonban is annak számít. Ő a szolgálatos „hídember”: az erdélyi irodalmi élet különböző csoportjai egyaránt elismerik a tehetségét. Azt, hogy ő jelentkezésekor „székely íróként” határozta meg önmagát, a konzervatív körök elsősorban regionális sajátosságként, a baloldaliak pedig népi kötődésként értelmezték.

Az a transzszilvanizmus, amelynek egyik lehetséges (virtuóz módon felépített) programszövege lehetne az *Erdélyi csillagok* című novella, messze nem egységes, könnyen leírható gondolatkör. Voltaképpen minden író a maga képére és hasonlatosságára formálta Kós Károly, Kuncz Aladár, Makkai Sándor és mások transzszilvanizmusról, erdélyi gondolatról szóló programírásait.

Kós Károly már a *Kiáltó Szóban* jelzi, de részletesebben az *Erdély. Kultúrtörténeti vázlat* lapjain fejt ki azt az elképzelését, hogy a történelmi szükségszerűségnek és földrajzi adottságoknak köszönhetően létezik egy sajátos erdélyi psziché, amely az Erdélyben élő három nemzet közös sorsvállalásában nyilvánul meg. Erre az elképzelésre mondja Makkai, református teológiai képzettségéhez találón, hogy

Kósnál „az erdélyiség tulajdonképpen egy hit. Lehetőségeket tart valóságnak, hit által.”

Nos, az *Erdélyi csillagok*ban Tamási liturgikus novelláinak legszebb retorikai eszközeit mozgósítva ennek az erdélyi gondolatnak a tesztelését, egy lehetséges (tragikusan végződő) forgatókönyvét írja meg.

Van ebben idilli falusi táj, összegyűlő, nagyokat sóhajtó, jókat nevetgélő emberek (azért mégiscsak Tamási írta, és a feleselő novellák hangneméből is belekerült valami, nemdebár?), van román csendőr, székely leány. Meg egy gyilkosság. Egyszóval Tamási szépen felsorakoztatott mindent, a madzagok kifeszítve, a bábuknak már csak elő kell adniuk a maguk játékát, hogy a végén az egyes szám első személyben beszélő narrátor levonathassa velünk a következtetést: bizony, emberek, rossz vége lesz annak, ha nem fogadjuk el a transzszilvanizmus e szép tételét, a soknyelvű, soknemzetiségű Erdély gondolatát. Quod erat demonstrandum.

Gyanítom, éppen ennek az egyes szám első személyben megszólaló narrátornak, a ravasz bábmesternek köszönhetően kapott „érdekes” minősítést a szubtilisebb, ugyanakkor célzottabb reklámokhoz szokott fiatal „kísérleti olvasóitól” a novella.

Ki tehát az egyes szám első személyben megszólaló narrátor? Fiatalembernek tűnik, aki maga sem mindig tudja, hogy férfiúi, avagy gondoskodó, közösségi érdeklődéssel viszonyul a búzamezőn hirtelen feltűnő leányhoz. Ha nem is éppen idegen a faluban, de mindenképpen vendég, messzire származott ember, akinek a szavára figyelnek, akinek tanultsága, mássága rangot biztosít a közösségben. Ugyanakkor vergődő lélek, aki mintha valamilyen betegséget, esetleg idegkimerültséget követő utókezelésre érkezett volna haza, hogy gondolatait szortírozza, felbomlott világképét új egyensúlyba állítsa.

„Ferdinánd román király erdélyi uralkodásának második nyarán” járunk, néhány elszórt utalásából érezhető, hogy a hatalomváltás az oka narrátorunk tépelődéseinek, és az azokról beszámoló grandiózus, helyenként zavaros képeknek: „szememből tűzbe hullanak régi vágyaim. Különös temetés volt ez: mintha aranszálak lettek volna szomorú szememnek sugarai, s azokon meghalt álmaim hengeredtek volna a tűzbe, akár kisgyermek halott teste a lángoló tenger vizébe. (...)”

saját álmaim sírján előmbe jöttek a Nép álmai, az örök székely álmok. Azokat már nem lehetett eltemetni, mert tudtam, hogy ha megteszem ezt is, holttestemet ki fogja vetni a föld.”

Tamási novelláját a narrátorfigura felépítése és a ravasz narrációs technikák mentik meg attól, hogy csupán az irodalomtörténészek figyelmére számot tartó programírás legyen.

Az *Erdélyi csillagok* narrációja ugyanis mindvégig színpadi technikákat idéz, de nem színházi előadást nézünk, hanem filmet. A narrátor filmrendező, aki mindvégig kézben tartja a dolgokat, ellenőrzi a kameraállást, a vágást, a nagytotálról közelképre váltásokat, a színészek mozgását, igazít egyet a ruhájukon, megfelelő szögbe fordítja az arcukat. A szereplőknek gyakorlatilag nincs mozgástere, a színház estéről estére megújuló spontaneitásáról szó sincs, egy tárgyat, artefactumot látunk, (olvasunk), amelyet addig formáltak, csiszoltak, ameddig teljesen kiiktatódott belőle minden véletlenszerűség, minden előre nem látható mozdulat. Itt csak akkor lóg be a képbe valami, amikor szándékosan belógatják, hogy az alkalmiság illúzióját keltsék.

Az erős stilizáltságnak köszönhetően a székely falusi Rómeó és Júlia-történet hősei papírmásé figurának tűnnek, engedelmesen mozognak a narrátor kezében. Aki érezteti, történettel állunk szemben csupán, mesével, hatalom és szubjektum viszonyáról folytatott elmélkedés illusztrációs anyagával. „Képzeletem játszani kezdett” – jelenti be, a csendőr színrelépésekor, s ettől kezdve mindvégig ott lebeg az a lehetőség, hogy szerelem és gyilkosság története írói fantázia szüleménye csupán egy meleg nyári délutánon. A lány és a csendőr feltűnnek a nyári búzamezőn, találkoznak, aztán mindkettő csodával határos módon eltűnik a narrátor (és az olvasó) szeme elől.

Kissé szögletesen mozognak, nem volt szükséges egyéníteni őket, hiszen példázatszerepüket éppen így, elnagyoltan tudják kellőképpen betölteni. A népe sorsa felett elmélkedő (férfi!) narrátor kissé részrehajlóbb a lánnyal, neki tudjuk a nevét, az apja nevét (Demény Etelka, a Demény Anti lánya), azt is, hogy hol lakik (éppen szemben a takarékszövetkezettel), látjuk a házat stb. Az idegenről, a román csendőrrel alig tudunk meg valamit, még a nevét sem ismerjük, csak azt, hogy a narrátori képzelet Stefannak nevezi. Ő még annyira sem

létezik, mint a lány, hiszen az ő szerepe eljátszani az idegent, aki szálla lehet a közösség szemében, és akit névtelenül maradó gyilkosai megölnék majd egy augusztusi éjszakán.

A bevett színpadi technikák itt is érvényesülnek: ha a nyitójelenetben puska van a csendőr vállán, akkor nyilván a fegyver el fog sülni. El is sül, mégpedig kétszer, ám egyszer sem úgy, ahogy a narrátor szemével néző olvasó várná: egyszer verebet lönek vele, másodsor csupán képletesen sül el, amikor a lányos házba gyült legények a puskát használják fel arra, hogy megtréfálják a csendőrt.

A csendőr nem csupán idegen egy zárt közösségben, hanem a hatalom képviselője, s mint ilyen, ellenség, mégpedig nem is személyes ellenfél, hanem a közösség ellensége.

Színrelépésének pillanatától kezdve céltáblája és elszenvetője az idegennel, az ellenséggel szemben feltámadó megannyi előítéletnek. „... az volt az uralkodó érzésem, hogy rossz véleményt tápláljak felőle” – ismeri be a szereplő feltűnésekor a narrátor. És valóban alig lépett színre, máris, szinte automatikusan nemi erőszakkal és gyilkossággal gyanúsítja őt a narrátor, majd a tények előtt meghajolva finomít: „Fel is tettem a kérdést, hogy mi jogon kerülgeti a mi leányainkat, és mi jogon lövögeti agyon a mi verebeinket?”

Az *Erdélyi csillagok*ban a kettős gyilkossággal végződő szerelmi történet tulajdonképpen háttérbe szorul az előítéletei között vergődő, azokkal leszámolni próbáló, kudarcot valló, újra próbálkozó narrátor belső küzdelme mögött.

Olyannyira erre figyelünk, hogy mire bekövetkezik a gyilkosság, az olvasó már meg sem lepődik a közösség rendkívül passzív viszonyulásán. Gyilkosság történt, de a tettest senki nem keresi, az antik kórusok mintájára megjelenő bábészcodók csupán a Sors iránt vannak tele haraggal.

A nagy bábmester-narrátor végsőkig elvitte a kísérletet, a „székely lány és román fiú” közti megvalósíthatatlannak tűnő szerelem ügyét, és nem találván a maga számára megnyugtató választ, eltette láb alól az alkalmatlannak bizonyult kísérleti példányokat. Megtehetette, hiszen ő találta ki, ő teremtette meg őket.

Az *Erdélyi csillagok* végkicsengése meglehetősen pesszimista, valami olyasmit sugall, hogy mindhiába a jóakarát, az előítéletek legyőzésére

való törekvés, a két egymás mellett élő, de egymással szembeforduló etnikum között nem lehetséges valódi (ti. házassággal, kölcsönös elfogadással, közös úttal stb. járó) kiegyezés. Hogy a transzszilvanizmus által hirdetett erdélyi gondolat a soknemzetiségű Erdély népeinek békés, alkotó, egymás mellett éléséről szép eszme ugyan, de a mindennapi realitások talajára való átültetéshez nem eszmékre, hanem valami másra van szükség. Elsősorban arra a dolgokon felülemelkedő nyitottságra, amelyet a narrátor más megoldás híján szakrális térbe helyez.

„Először a férfiút győztem le magamban, aki minden kívánatos leányt és asszonyt magának óhajt. Ez nem ment olyan nehezen, mint ahogy én gondoltam volna. Utána a katolikus vallásban való neveltetésem került sorra, majd erdélyi mivoltom, majd pedig erős székely érzésem és hitvallásom. És be kellett vallanom, hogy ezeken az alapokon, sem az egyikben, sem a másikon nem lehet megoldani a székely leány és a román fiú közötti szerelem problémáját, ami olyan egyszerűnek látszik. Akkor a világ kezdetére gondoltam és azokra a tanításokra, amelyek az első emberekről szólnak, majd az Ádám gyermekeinek meg nem fejtett szaporodási körülményeire, végül pedig Istenhez mentem, minden dolgok kútfejéhez, s az ő szándékaira gondoltam, melyekkel teremté az embert. És itt egyszerre nagy világosság és öröm támadott bennem, és megfeleltem:

- Ama leány nem székely leány volt. És ama katona nem román katona volt. Hanem emberek voltak mind a ketten, akiknek nem az parancsoltatott, hogy származásukkal büszkélkedjenek, hanem az, hogy szaporodjanak és népesítsék be Emberrel a földet.”

Tamási érezhető sajnálattal mondja ki ezt az ítéletet a fölött az eszme fölött, amelyben (ha nem is Kós Károly fanatikus bizalmával, vagy Kuncz artisztikusabb és naivabb hitével), de maga is hisz. Az a belső harc teszi érdekessé a novellát, ahogy a narrátor példázni próbál valamit, aztán belebukik. Ahogy küzd az előítéletei ellen, és támaszkodik rájuk, minduntalan felülírná, feledné azokat, mégis minduntalan visszakanyarodik hozzájuk. Békés, barátságos hangulatot próbál teremteni a lányos háznál a belépő katona számára, ezért aztán komoly szervezői, rendezői munkát végez, szórakoztatja az egybegyűlteket, Chaplint utánoz nekik, egyszerűval tudatosan és cselekvőn küzd meg

előítéleteivel, mégis elég a lányos háznál izguló-szorongó román fiúnak leülnie, máris úgy hallja, az „megrecsegtette a tisztos székely bútort, mintha kínozni akarná”.

Gyilkosság ide, gyilkosság oda, mégis szimpatikus ez a narrátor, ez az attitűd, ez a narrációs séma, amely az olvasó gyanújának, figyelmének elterelésével a tisztos krimiket idézi, annak ellenére, hogy itt csak a történet végén következik be a gyilkosság.

A székely verebek és a recsegő székely bútorok itt még nyelvi elemek, a Tamásival kapcsolatban oly sokat emlegetett „játékos humor” forrásai, amelyek nem egészen érdektelenek, de nem is szabad véresen komolyan venni őket. Tamási van olyan jó író, hogy a programírás, a példázatmondás retorikailag ünnepélyességre, emelkedettségre kényszerítő alakzata mögül néha kikacsint az olvasóra, grimaszt vág, „ez van, kérem, érdemes rajta elgondolkodni, de igazából nem annyira véresen komoly ez az egész, mint amilyennek olyankor hisszük, amikor nagyon elgondolkodunk rajta!”

A székely veréb is csak veréb, nem pedig mesebeli tűzmadár. Hogy a pontosan látás, a helyes arányérzék megtalálása mennyire fontos, azt sok olyan szöveggel illusztrálhatnánk, amelyek éppen azért válnak üressé, sallangossá, végső soron hiteltelenné, mert tűzmadárként röptetik a jobb sorsra érdemes verebeket. (Ilyenre számos példát találhatunk az írásbeliség kezdeteitől a kortárs politikai és táblaavató szónoklatokig.) Nem az a legfőbb hibájuk, hogy unalmasak, hanem hogy hiányzik belőlük valami, talán a humor, talán a gyilkosságig menő őszinteség... ami Tamásiban ott, akkor, máig érzékelhetően megvolt.